

ШМОРГУН В. О.,
orcid.org/0009-0004-0571-3410
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.55>

**ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ
ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ У ВИДІ НАПРАВЛЕННЯ
ДО СПЕЦІАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ УСТАНОВИ
ДЛЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

У статті досліджується здатність примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього, який звільнений від покарання, до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків забезпечити виправлення неповнолітнього, його подальшу ресоціалізацію та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин, та звільняються судом від покарання, спрямовані на досягнення гуманної мети – виправлення, перевиховання, ресоціалізацію неповнолітніх та попередження (запобігання) вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

Застосований примусовий захід виховного характеру, з урахуванням особи неповнолітнього, умов його виховання та потреб, може сприяти реальному вихованню неповнолітнього та попередженню вчинення ним нових кримінальних правопорушень.

Вперше застосування примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, було передбачено КК України від 28.12.1960. Вказане положення перейшло і до КК України від 05.04.2001. Тобто можливість застосування вказаного примусового заходу виховного характеру у разі звільнення неповнолітнього від покарання існує вже протягом майже 65 років.

В той же час Україна має на меті привести національне законодавство до міжнародних стандартів. Ратифікована Україною 27 лютого 1991 року Конвенція ООН про права дитини передбачає право кожної дитини, яка визнається винною у порушенні кримінального законодавства, на таке поведіння, яке у подальшому сприяє її реінтеграції та виконанню нею корисної ролі в суспільстві.

У статті проаналізований один із найтяжчих примусових заходів виховного характеру, який застосовується до неповнолітніх, які вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру, – направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Досліджено здатність вказаного примусового заходу забезпечити інтереси неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, шляхом одержання не тільки належної освіти та набуття професії, за якою можливе працевлаштування, а й виховання, соціальної, психологічної допомоги, подальшої

можливості адаптуватися до реалій життя та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Звернуто увагу на фактичне незастосування судами останнім часом вказаного примусового заходу виховного характеру, а заміну його на кілька інших примусових заходів виховного характеру.

Вказано на проблеми фінансового, організаційного, кадрового та іншого характеру у діяльності існуючих школи та професійного училища соціальної реабілітації в умовах сьогодення, а також, що спеціальні навчально-виховні установи для дітей і підлітків за своєю суттю є закладами «закритого типу», не відповідають моделі, за якою діють подібні заклади в Європі, та стандартам, що мають застосовуватися для соціальної, реабілітаційної і психологічної допомоги неповнолітнім, які вчинили кримінальні правопорушення.

Запропоновано виключити такий примусовий захід виховного характеру як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення з переліку примусових заходів, які можуть бути застосовані у разі звільнення неповнолітнього від покарання, через його неефективність, та покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації таких неповнолітніх та їх ресоціалізації на інші органи.

Ключові слова: звільнення від покарання, неповнолітні, примусові заходи виховного характеру, спеціальна навчально-виховна установа, кримінальне право.

Shmorhun V. O. Exemption of minors from punishment with the application of compulsory educational measures in the form of referral to a special educational institution for children and adolescents: legal regulation and implementation issues

Compulsory educational measures applied to minors who have committed a criminal offense or a minor crime and are exempted from punishment by the court are aimed at achieving a humane goal – correction, re-education, the resocialization of minors, and the prevention (avoidance) of them committing new criminal offenses.

The compulsory educational measure applied, taking into account the personality of the minor, the conditions of his or her upbringing, and his or her needs, can contribute to the actual education of the minor and the prevention of him or her committing new criminal offenses.

The first application of a compulsory educational measure in the form of sending a minor to a special educational institution for children and adolescents for rehabilitation, but for a period not exceeding three years, was provided for by the Criminal Code of Ukraine of December 28, 1960. This provision was carried over to the Criminal Code of Ukraine of 5 April 2001. In other words, the possibility of applying this compulsory educational measure in the event of a minor's release from punishment has existed for almost 65 years.

At the same time, Ukraine aims to bring its national legislation into line with international standards. The UN Convention on the Rights of the Child, ratified by Ukraine on February 27, 1991, provides for the right of every child found guilty of violating criminal law to be treated in a manner that promotes their reintegration and enables them to play a useful role in society.

The article analyzes one of the most severe coercive measures of an educational nature applied to minors who are out of control of their parents or guardians, are not amenable to educational influence, and cannot be corrected by other coercive measures of an educational nature – placement in a special educational institution for children and adolescents. The article examines the ability of this coercive measure to

protect the interests of minors who have committed criminal offenses by providing them not only with a proper education and a profession that will enable them to find employment, but also with upbringing, social and psychological assistance, further opportunity to adapt to the realities of life and prevent them from committing new criminal offenses.

Attention was drawn to the fact that courts have recently not applied the aforementioned compulsory educational measure, replacing it with several other compulsory educational measures .

It points out financial, organizational, staffing, and other problems in the activities of existing schools and vocational schools for social rehabilitation in today's conditions, as well as the fact that special educational institutions for children and adolescents are essentially "closed-type" institutions do not correspond to the model according to which similar institutions operate in Europe, and to the standards that should be applied for social, rehabilitation, and psychological assistance to minors who have committed criminal offenses.

It is proposed to exclude such a coercive measure of an educational nature as sending a minor to a special educational institution for children and adolescents for his or her correction from the list of coercive measures that may be applied in the event of a minor's release from punishment due to its ineffectiveness, and to assign the functions of social rehabilitation and resocialization of such minors to other bodies.

Key words: *exemption from punishment, minors, compulsory educational measures, special educational institution, criminal law.*

Вступ. Приведення законодавства України до міжнародних стандартів щодо забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному провадженні свідчить про необхідність перегляду примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані судом до неповнолітніх при звільненні від покарання на підставі ст. 105 КК України. В умовах сьогодення застосування примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, є застарілим, не сприяє вихованню неповнолітніх, їх ресоціалізації та не забезпечує запобігання вчиненню неповнолітніми у подальшому кримінальних правопорушень. Проблемні питання застосування вказаного виду примусового заходу виховного характеру досліджували В.М. Бурдін, Н.В. Заварова, О.І. Саско, Т.І. Пономарьова, К.В. Юртаєва, О.О. Ямкова та інші науковці. Проте комплексне дослідження теоретичного аспекту та практичного застосування в сучасних умовах примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків не проводилося.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз практики застосування в умовах сьогодення примусового заходу виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, доцільність застосування вказаного примусового заходу виховного характеру, його здатність забезпечити подальше повернення неповнолітнього до повноцінного життя у суспільстві та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Статтею 40 Конвенції ООН про права дитини наголошено, що держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [1].

Крім того, ст. 17 Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), які мають для України рекомендаційний

характер, але застосовуються з метою імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства України, визначені принципи, якими повинен керуватися компетентний державний орган, обираючи заходи впливу щодо неповнолітнього. До таких принципів, належать: а) заходи впливу завжди повинні бути співмірними не тільки з обставинами і тяжкістю правопорушення, але й з положенням і потребами суспільства; б) рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно прийматися тільки після ретельного розгляду цього питання та по можливості, повинно бути зведено до мінімуму; в) неповнолітнього правопорушника не треба позбавляти особистої свободи, якщо він не визнаний винним у вчиненні серйозного діяння, поєданого з насильством проти іншої особи, або в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень, а також при відсутності іншого відповідного заходу впливу; г) при розгляді справ неповнолітніх питання про їх благополуччя повинно бути визначним фактором [2].

Діючим законодавством України, зокрема, п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, передбачена можливість застосування до неповнолітнього, який звільнений від покарання, примусових заходів виховного характеру у виді направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [3].

При цьому КК України не конкретизовано, до яких саме неповнолітніх, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин та які судом звільняються від покарання, може бути застосований найтяжчий примусовий захід виховного характеру, та чому до вказаних осіб недоцільно застосовувати інші примусові заходи виховного характеру.

Допомогу судам у вирішенні вказаного питання надає Пленум Верховного Суду України, який п. 9 своєї постанови «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 роз'яснив судам, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру [4].

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України умови перебування неповнолітніх в цих установах та порядок їх залишення визначаються законом.

Слід зазначити, що порядок застосування вказаного примусового заходу виховного характеру є найбільш врегульований нормами діючого законодавства України. Так, постановою КМУ від 03.10.1993 № 859 затверджені Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації [5].

Пунктом 1 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що школа соціальної реабілітації є державним закладом освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України, а п. 1 Положення про професійне училище соціальної реабілітації визначено, що професійне училище соціальної реабілітації є державним закладом професійної освіти для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління Міністерства освіти та науки України.

З наведеного слідує, що вищевказані спеціальні навчально-виховні установи для дітей і підлітків не належать до установ кримінально-виконавчої служби.

З вищевказаних нормативно-правових актів також вбачається, що зазначені заклади у своїй діяльності керуються Конвенцією ООН Про права дитини, Конституцією України, Законами України «Про загальну середню освіту», «Про освіту», «Про професійну освіту», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», іншими нормативно-правовими актами, Положеннями про вказані заклади та власними статутами.

Незважаючи на те, що мета застосування примусових заходів виховного характеру не наведена у КК України, вона визначена у постанові Верховного Суду від 09.10.2023 у справі № 233/2288/22, у якій вказано, що основним принципом, яким повинен керуватися суд під час обрання виду примусових заходів виховного характеру неповнолітньому, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Метою застосування примусових заходів виховного

характеру є забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися [6].

Наведена у вищевказаній постанові Верховного Суду мета застосування примусових заходів виховного характеру вказана також у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 [3].

Проте, в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх», зазначено, що суд, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у вчиненому злочині (кримінальному правопорушенні) та, керуючись ст. 105 КК України, звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру та застосовує примусові заходи виховного характеру [7].

У постанові від 10.06.2020 у справі № 161/7253/18 Верховний Суд також зазначив, що такий вид звільнення від покарання (із застосуванням примусових заходів виховного характеру), як одна з форм реалізації кримінально-правового реагування, визначений у ч. 1 ст. 105 КК України, при визнанні особи винною у вчиненні злочину надає можливість засудження цієї особи без призначення покарання, тобто дозволяє відмовитись від призначення конкретного заходу примусу за наявності певних, передбачених законом, на те підстав. У такому випадку суд, постановивши обвинувальний вирок, у самому вирокі зазначає, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання або засуджує без покарання [8].

Оскільки неповнолітні вироком суду визнаються винними у вчиненні кримінальних правопорушень, але звільняються від покарання, то, на нашу думку, метою застосування примусових заходів виховного характеру має бути не лише забезпечення належного виховання, освіти, лікування, соціальної та психологічної допомоги неповнолітнім, а і ресоціалізація неповнолітніх після закінчення терміну дії застосованих до них примусових заходів виховного характеру та запобігання вчиненню неповнолітніми нових кримінальних правопорушень.

Частиною 2 ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» передбачено, що здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти [9].

Відповідно до ч. 2 ст. 8 вищевказаного Закону основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Пунктом 5 Положення про школу соціальної реабілітації визначено, що школа створює належні умови для життя, навчання і виховання учнів (вихованців), підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму. Згідно п. 3 Положення про професійне училище соціальної реабілітації головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

При цьому п. 42 Положення про школу соціальної реабілітації передбачено, що після відрахування учня (вихованця) із школи за місцем постійного проживання відповідними службами створюються належні умови для подальшого життя, організації навчання, влаштування на роботу.

Також ч.ч. 8, 9 ст. 8 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено, що діти, звільнені із загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, направляються директором школи до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а ті, які не мають батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), – до відповідних навчально-виховних закладів загального типу. Діти, звільнені з професійних училищ соціальної реабілітації, направляються директором училища, як правило, за місцем проживання для працевлаштування за набутою спеціальністю, а в окремих випадках – до іншої місцевості за умови письмового підтвердження відповідної служби у справах дітей або державної служби зайнятості про можливість працевлаштування та забезпечення житлом дитини у цій місцевості.

З наведеного слідує, що школи соціальної реабілітації та професійне училище соціальної реабілітації не ставлять своєю метою після звільнення з вказаних закладів освіти подальшу ресоціалізацію неповнолітніх та попередження (профілактику) вчинення ними нових кримінальних правопорушень, тому ми не поділяємо точку зору К.Ю. Мураненко, що суб'єктом профілактики правопорушень серед дітей є загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації [10, с. 131].

Як вбачається з Положення про школу соціальної реабілітації у вказаному закладі забезпечується особливий педагогічний режим, умови виховання та утримання дітей, що визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому Міністерством освіти та науки України (п. 6).

Аналогічні норми містить і Положення про професійне училище соціальної реабілітації (п. 7).

При цьому відвідування учнів (вихованців) батьками або особами, які їх замінюють, іншими родичами допускається з дозволу директора школи або особи, яка його замінює (п. 24); витрачання грошей допускається з дозволу та під контролем адміністрації школи (п. 25); адміністрація школи має право проводити особистий огляд учня, його речей, а також посилок, бандеролей, передач, спальних та інших приміщень з наступним складенням протоколу (п. 26); доставлення учнів (вихованців) до школи здійснюється в установленому порядку через приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції, таким же є порядок повернення учнів (вихованців) у разі самовільного залишення ними школи (п. 30); під час зарахування учнів (вихованців) до школи їх особисті речі підлягають ретельному огляду (п. 32); батькам, або особам, які їх замінюють, надсилається інформація про правила листування, отримання посилок, передач, бандеролей, побачень із зазначенням місцезнаходження школи (п. 35); у разі самовільного залишення учнем (вихованцем) школи адміністрація закладу терміново вживає заходів до його розшуку та повернення (п. 38); територія школи повинна мати огорожу, що не допускає вільного виходу учнів за її межі чи вільного входу сторонніх та контролюється службою режиму (п. 52).

Вказані обмеження щодо учнів (вихованців) передбачені також Положенням про професійне училище соціальної реабілітації.

Крім того на учнів (вихованців) училища соціальної реабілітації можуть бути накладені дисциплінарні стягнення, встановлені статутом училища та правилами внутрішнього трудового розпорядку (п. 25).

Додатком до Положення про школу соціальної реабілітації та Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затв. постановою КМУ від 03.10.1993 № 859, передбачений перелік предметів, виробів і речей, пересилання і збереження яких заборонено учням (вихованцям) школи та учням (вихованцям) училищ, до яких належать, зокрема, прикраси,

оптичні прилади (крім окулярів), духи, одеколони, будь-яка радіоапаратура, друкарські машинки, розмножувальні апарати, фарби, туш, копіювальний папір, музичні інструменти, мобільні телефони.

З урахуванням наведеного Т.І. Пономарьова вважає, що вказаний примусовий захід виховного характеру є лише привілейованим покаранням, але не звільненням від нього [11, с. 202].

В.М. Бурдін також доводить, що направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи з самого початку створення таких установ розглядалося як своєрідний вид позбавлення волі. Таке направлення неповнолітніх до спеціальних навчально-виховних установ аналогічно розглядається і окремими зарубіжними законодавцями. Вказане розуміння цього заходу впливу прямо впливає і з «Правил ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі» [12, с. 11].

В той же час, відповідно до п. 19 Мінімальних стандартних правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, поміщення неповнолітнього до будь-якої виправної установи завжди має бути крайньою мірою, яка застосовується протягом мінімально необхідного строку.

На думку О.І. Саско даний примусовий захід не в повній мірі може відповідати змісту мети, з якою неповнолітній звільняється від покарання. Суть звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходу виховного характеру полягає у наданні судом можливості виправитися власними силами, самостійно зробити висновок щодо злочинності своєї поведінки та обсягу тієї шкоди, яку було завдано неправомірними діями [13, с. 177].

О.О. Ямкова вказувала, що примусові заходи виховного характеру носять державно-примусовий характер та пов'язані з певними обмеженнями і позбавленнями для особи, до якої застосовуються [14, с. 2]. Як зазначає К.В. Юртаєва, відповідно до такої позиції державний апарат протиставляв себе та суспільство в цілому неповнолітньому, що вступив у конфлікт з законом, і хоча примусові заходи виховного характеру за своїм змістом і сутністю вважалися більш м'якими порівняно з кримінальним покаранням, вони й досі зберігають своє переважно репресивне спрямування [15, с. 200].

Пунктом 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 № 2 передбачено, що при направленні неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи мають бути зазначені тип цієї установи (загальноосвітня школа соціальної реабілітації чи професійне училище соціальної реабілітації – залежно від віку неповнолітнього та його загальноосвітньої підготовки) і строк його тримання там, який суд визначає відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, враховуючи при цьому необхідність завершення учнем навчального року в школі чи професійної підготовки в училищі. Зазначати конкретну школу або училище та місце їх знаходження не потрібно, оскільки це питання вирішує відповідний орган освіти. Виняток можливий у випадку, коли необхідно забезпечити неповнолітнього від негативного впливу з боку батьків або осіб, які можуть схилити його до вчинення нових злочинів, і тому його доцільно направити до навчально-виховної установи, що знаходиться в іншій області (регіоні).

Аналіз вироків суду, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2025 рік, та якими неповнолітні були звільнені від покарання на підставі ст. 105 КК України, свідчить про те, що станом на 01.11.2025 жоден неповнолітній не був звільнений від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді направлення до школи соціальної реабілітації чи професійного училища соціальної реабілітації.

Відповідно до додатків № 1 та № 2 до постанови КМУ від 13.10.1993 № 859 до мережі шкіл соціальної реабілітації належить Комишуваська школа соціальної реабілітації Міністерства освіти і науки України, а до професійних училищ соціальної реабілітації – Макіївське професійне училище соціальної реабілітації.

Проте ефективність діяльності відповідних закладів викликає сумнів.

У Звіті за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей, проведеного ще 24.06.2019 Міністерством юстиції України за участі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та платформи прав людини, усі учасники заходу визнали наявність істотних проблем фінансового, організаційного, кадрового та іншого характеру у діяльності діючих школи та професійного училища соціальної реабілітації. Так, було вказано, що незважаючи на значне скорочення кількості закладів соціальної реабілітації для дітей-правопорушників, щодо яких застосовано примусові заходи виховного характеру, на даний час кількість поміщених до діючих двох закладів дітей не виправдовує зусилля на їх утримання. Так, у Комишуваській школі та Макіївському училищі утримується по 10 дітей, направлених на строк від 1 до 3 років, при значній штатній чисельності персоналу (до 60 осіб), фінансових затратах 5–6 млн. грн на рік для забезпечення мінімальних потреб на утримання відповідної категорії дітей-правопорушників. Водночас більш вагомим завданням є соціальна реабілітація. Визначено, що ці заклади освіти за своєю суттю є закладами «закритого типу», вони не повною мірою відповідають моделі, за якою діють подібні заклади в Європі, та тим стандартам, які мають застосовуватися для соціальної, реабілітаційної і психологічної допомоги дітям та підліткам, які вчинили правопорушення та злочини, вживали наркотики, алкоголь, ухилялися від навчання, є схильними до асоціальних вчинків [16, с. 5, 7].

Проте вищевказані заклади продовжують діяти і на даний час.

Тенденцію щодо зменшення учнів (вихованців) школи та професійного училища соціальної реабілітації Міністерство освіти та науки України пояснює тим, що, відповідно до закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», тепер в такі заклади діти направляються за рішенням суду, що і спричинило різке скорочення кількості дітей в подібних установах.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 14.08.2024 № 1133 змінено найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка на Центральноукраїнське професійне училище соціальної реабілітації [17]. Проте відповідні зміни до постанови КМУ від 13.10.1993 № 859 не внесено.

Наказом Міністерства освіти та науки України від 02.01.2025 № 4 затверджений Статут Центральноукраїнського професійного училища соціальної реабілітації [18].

Слід також зазначити, що вихованці Комишуваської школи соціальної реабілітації на підставі наказу Міністерства освіти та науки України від 05.03.2022 № 234 евакуйовані до Макіївського професійного училища соціальної реабілітації імені А.С. Макаренка [19].

Т.І. Пономарьова зазначає, що прогресивна кримінологія виступає за переважне використання заходів, що не передбачають тримання неповнолітніх у виправних установах. Адже негативні наслідки цього заходу пов'язані з позбавленням волі, з ізоляцією від суспільства, відображаються на неповнолітніх більшою мірою, ніж на дорослому, оскільки зачіпають неповнолітнього на початковій стадії розвитку його особистості. Крім того, фактично перевага повинна надаватися «відкритим» установам перед «закритими». Позиція законодавців з приводу поміщення підлітка до спеціальної установи дає підставу думати про існування нормативної фікції, звичайної підміни понять, наприклад, виховної колонії на навчально-виховний заклад. І в одному, і в іншому випадку, до неповнолітнього будуть висуватися певні вимоги, викликані встановленим у закладі режимом, які той матиме виконувати, а його права та свободи будуть обмеженими [11, с. 201].

Ще у 2021 році Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону «Про юстицію, дружню до дитини», згідно з яким пропонується ліквідувати загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації. Відповідно до законопроекту, покласти функції щодо здійснення соціальної реабілітації дітей у конфлікті та у контакті із законом пропонується на центри соціально-психологічної реабілітації дітей. На думку розробників вказаного законопроекту, він допоможе наблизити юстицію щодо дітей до міжнародних стандартів [20].

Слід також зазначити, що розпорядженням КМУ від 14.07.2025 № 708-р схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025–2028 роках. Визначено, що метою вказаної Стратегії є забезпечення захисту прав кожної дитини, яка стикається із системою правосуддя, запровадження ефективної системи правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до міжнародних стандартів, рекомендацій Комітету ООН із захисту прав дитини і пріоритетів Ради Європи з прав дитини, а до очікуваних результатів реалізації Стратегії віднесено також імплементація міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя в національне законодавство та практику його застосування; впровадження системного підходу щодо проведення профілактичної роботи з дітьми та організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми для забезпечення їх ресоціалізації та реабілітації [21].

На нашу думку реалізація вказаної Стратегії передбачає внесення змін до КК України та виключення із переліку примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, таких примусових заходів як направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, а також, відповідно, ліквідацію школи соціальної реабілітації та професійного училища соціальної реабілітації як таких, що не відповідають міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, не сприяють адаптації правосуддя до потреб дітей, не запобігають повторному травмуванню дітей та їх повторній віктимізації.

Висновки. З урахуванням судової практики щодо звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, необхідності впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у національне законодавство України та практику його застосування, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до КК України та виключити вказаний захід з переліку видів примусових заходів, які можуть бути застосовані у разі звільнення неповнолітнього від покарання як такий, що не відповідає умовам сьогодення, не спроможний забезпечити свідоме відновлення неповнолітнього в соціальному статусі повноправного члена суспільства та запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини: прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.11.2025).
2. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються судочинства неповнолітніх («Пекінські правила», 1995 року): Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей, частина 1. Київ : Логос, 2001. 595 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.11.2025).
4. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 20.11.2025).
5. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : постанова КМУ від 13 жовтня 1993 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
6. Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 233/2288/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228604> (дата звернення: 20.11.2025).
7. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 20.11.2025).

8. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 161/7253/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977675> (дата звернення: 20.11.2025).

9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2025).

10. Мураненко К.Ю. Суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2019. Том X.: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 33. С. 125–137. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/14.pdf>. (дата звернення: 20.11.2025).

11. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінологічної асоціації України*, 2014, № 7, С. 195-203. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/36631974/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_7-libre.pdf?1423903057=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D36631974.pdf&Expires=1763916364&Signature=UsRnG3h3jEsoL ez97RaOj55oVMcFhlg1w10~yOKyhVjSmgjR56hSHFZYpMPGt2pFw~KFcsbYlk7LI2LYx8y1Z5xAdqRI0tchUTAEOLZddqAC1YkdY8YHigFW~jd5CkSWFJvKP18YHIX6f~us2xx0OHkc5-oFiRuirrB91Mu~gvEyEGmkYUIP82Mpe86VEpBfXhtwy2gODAHzaqssrU4iekAp8ghiWqgdZjWDCfi3LdJytnBTRBZImx43DWT0yAXmVDOQEigj~vJplPfkabCacsMs2w7jLUwsd6s8C-A4zPnp1s0VohpbLaHfrYlrrVWdYgEvqPzBpsZeRrwGa-6Og__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=195 (дата звернення: 20.11.2025).

12. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. 19 с.

13. Саско О.І. Дискусійні аспекти ефективного застосування примусових заходів виховного характеру. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління, (3(9), 170–179. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-170-179](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-170-179).

14. Ямкова О.О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2004. 20 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594985.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

15. Юртаєва К.В. Напрями реформування інституту примусових заходів виховного характеру в кримінальному законодавстві України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків, 2019. С. 199–202. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20191210/article/view/yurtaieva/pdf (дата звернення: 20.11.2025).

16. Звіт за результатами експертного обговорення питання реформування закладів соціальної реабілітації дітей в Міністерстві юстиції України від 24 червня 2019 року. URL: <https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BC-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

17. Про зміну найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка : наказ Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2024 р. № 1133. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS40068> (дата звернення: 20.11.2025).

18. Про затвердження Статуту Центральноукраїнського професійного училища соціальної реабілітації : наказ Міністерства освіти та науки України від 02 січня 2025 р. № 4. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/677/d46/cb1/677d46cb1f875465825948.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

19. Про евакуацію вихованців Комишуваської школи соціальної реабілітації : наказ Міністерства освіти та науки України від 05 березня 2022 р. № 234. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/693/c00/661693c0006d1699265873.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

20. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону від 04 червня 2021 р. № 5617. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення: 20.11.2025).

21. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

